

farklılıklar gösterir. Ferhad ile Şîrin'in maceralarıyla ilgili rivayetler Anadolu'da, bilhassa Amasya ve Erzurum'da bazı yer adlarına bağlanarak günümüzde de yaşamaktadır. Hikâye Türkmenler ve Tarançi Türkleri arasında da anlatılmaktadır. Ferhad ve Şîrin, doğrudan doğruya yerli ve Türk menşeli halk hikâyeleri gibi saz eşliğinde değil dinleyicilere yazılı metinden okunup anlatılan hikâyelerdendir. İçindeki manzum parçalar da "Kerem ile Aslı" benzeri halk hikâyelerinden farklı olarak hece vezni ve halk edebiyatı nazım şekillerinden çok aruzla söylenmiş şiiirlerdir. İlk defa İstanbul'da 1854'te taş baskısı yapılan *Ferhâd ü Şîrin* hikâyesinin daha sonra resimli taş baskılarından başka matbaa harfli baskıları da yapılmıştır. 1930'da Süleyman Tevfik Özzorluoğlu tarafından Latin harfleriyle yapılan ilk neşrinin ardından çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir. Hikâyenin Azerbaycan varyantı 1937-1949 yılları arasında Aşık Ali Köçesgerli tarafından düzenlenmiştir.

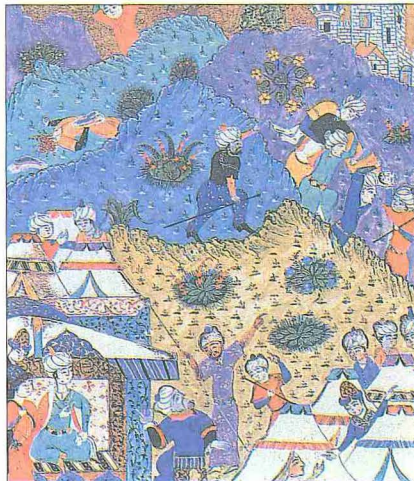
Gördüğü rağbet dolayısıyla ayrıca Karagöz ve orta oyununda da ele alınan hikâyenin konusu Karagöz'de çok farklı bir hale girmiş, kısaltıldıktan başka olaylar hayli değiştirilmiş, sonu facia yerine mesut bir şekilde bitmiş, olaylar da yer olarak Hacivat ile Karagöz'ün yaşadığı İstanbul muhitine nakledilmiştir. Mace- ra her zaman olduğu gibi Karagöz'ün evinin önünde geçer. Bu evin bulunduğu tarafta bir toprak yığını, Hacivat'ın tarafında ise bir köşk görülmektedir. Bunun sebebini soran Karagöz'e Hacivat, Amasya'da yaşayan bir tüccarın kızı Şîrin'in doğuşundan başlayıp onun arzusuna göre inşa edilen köşkün nakış işini yapan Ferhad ile birbirlerine nasıl aşık olduklarını nakleder; görülen köşkün Şîrin'in köşkü, tümseğin de Ferhad'ın delmek zorunda bulunduğu Elmadağı olduğunu söyler. Bundan sonra Ferhad ile Şîrin bir ara perdede görünüp birbirleriyle görüşürken Şîrin ayrılıp gidince Ferhad yanına gelen Hacivat'a Şîrin'in aşkı yüzünden çektiği derdi anlatır. Hacivat bunun üzerine Şîrin'in annesinin evine giderek onu Ferhad'a ister. Anne önce bu isteği tamamen reddederse de sonunda Amasya'daki Elmadağı'nı delip susuzluk sıkıntısı içindeki şehre su getirdiği takdirde kızını ona verebileceğini söyler. Ferhad Karagöz'ün kendisine verdiği kuzma ile dağı deler. Ancak kızını Ferhad'a vermek istemeyen Şîrin'in annesi ona bir kocakarı gönde-

rerek Şîrin'in öldüğünü bildirir. Ferhad duyduğu büyük üzüntü ile kocakarıyı öldürür; tam kendi canına kıyacağı sırada Şîrin yetişir ve iki sevgili muratlarına ererler.

Orta oyununda konu daha da basite indirgenmiştir: Şîrin'in köşkünün süsleyecek bir nakkaş aranmaktadır. Pîşkâr'ın Kavuklu'ya açtığı demirci dükkânına değişik yörelerden muhtelif kimse- ler müracaat ederler. İşe en uygun kimse olarak hepsinden sonra gelen Ferhad seçilir. Ferhad hemen çalışmaya başlar. Bu sırada Şîrin'i görünce ikisi de birbirlerine âşık olur. Şîrin'in annesi, kızını Ferhad'a vermek için su sıkıntısı çeken şehre Elmadağı'nı delip su getirmesini şart koşar. Ferhad Kavuklu'nun kendisine verdiği kuzma ile Elmadağı'nı delmeyi başarır. Tam bu sırada yanına gelen kocakarı ona Şîrin'in öldüğünü söylerse de gerçek hemen ortaya çıkar, Şîrin'in ölmediği anlaşılır ve iki sevgili düğün hazırlıklarına başlarlar.

Karagöz repertuarında "Fasl-ı Ferhâd" veya "Ferhad ile Şîrin yahut Hâin Vâlide" gibi isimler de alan hayal oyunundaki manzum parçalar halk hikâyesindeki şiiirlerle aynı olmamakla beraber onlar gibi daha çok aruzla yazılmıştır; arada hece vezniyle yazılanlar da vardır. Bazı beyitler ise münasebet gözetilerek Fuzûlî'den ve diğer meşhur divan şairlerinden alınmıştır. Oyunun Almanca'ya yapılmış bir tercümesi bulunmaktadır (*Die Liebenden von Amasia. Ein Damascener Schattenspiel* [trc. J. Gottfried Wetzstein],

Ferhad'ın Hüsrev tarafından esir alınmasını gösteren bir minyatür (Ali Şîr Nevâtî, *Ferhâd ü Şîrin*, Hazine, nr. 802, vr. 99*)

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig 1906, XII, 2).

Mânilere ve halk türkülerine de konu teşkil eden "Ferhad ve Şîrin", Azerbaycanlı bestekâr Hacibeyli Üzeyir tarafından 1912 yılında aynı adla opera olarak düzenlenmiş (Altan Araslı, "Azerbaycan Müsiki", *MM*, nr. 261-262 [Ağustos - Eylül 1970], s. 23), birkaç defa da filmi yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 109*; H. W. Duda, *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul 1931; Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz*, İstanbul 1941, s. 114-117, 144; O. Spies, *Türk Halk Kitapları* (trc. Behçet Gönül), İstanbul 1941, s. 10; Pertev Nâilî Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 85, 129, 152; a.mlf., "Ferhad ile Şîrin", *IA*, IV, 566-567; H. Ritter, *Karagöz. Türkische Schattenspiele*, Wiesbaden 1953, II, 153-209; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 89-90; Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul 1960, s. 19-21; a.mlf., "Halk Hikâyelerinden Resimlerle: Ferhat ile Şîrin", *TFA*, nr. 229 (1968), s. 5034-5037; Ağah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâtî*, Ankara 1967, III, 3-5, 97-201; a.mlf., "Lâmîi'nin Ferhad ü Şîrin'i", *TDAY Belleten* (1964), s. 85-111; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara 1969, s. 260; Cevdet Kudret, *Karagöz*, Ankara 1969, II, 101-143; a.mlf., *Ortaoyunu*, Ankara 1973, s. 304-334; Banarlı, *RTED*, II, 731, 735; Gönül Alpay, *Ali Şîr Nevâtî - Ferhad u Şîrin (İnceleme-Metin)*, Ankara 1975; Faruk K. Timurtaş, *Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrin'i*, İstanbul 1980, s. 22-55; a.mlf., "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Şîrin Hikâyesi", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; a.mlf., "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhat ü Şîrin Yazan Şairler", *ŞM*, IV (1961), s. 73-86; Muhittin Sevilen (Hayâî Küçük Ali), *Karagöz*, Ankara 1986, s. 344-386; Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri*, Ankara 1988, s. 114-133; Etem Ruhî Üngör, *Karagöz Müsiki*, Ankara 1989, s. 11, 136 vd.; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 322-324; Murat Uraz, "Halk Hikâyelerinin Kaynakları: Hüsrev ve Şîrin-Ferhat ile Şîrin Hikâyeleri", *TFA*, nr. 342 (1978), s. 8203-8206; Fevziye Abdullah, "Ferhad ile Şîrin", *IA*, IV, 565-566; "Ferhad ile Şîrin", *TA*, XVI, 251; Abdullah Uçman - Sabri Koz, "Ferhad ile Şîrin", *TDEA*, III, 194-197.

NURETTİN ALBAYRAK

FERHÂT, Cermânûs

(جرمانوس فرحات)

Cermânûs (Cibrâil) b. Ferhât b. Matar el-Hasrûnî el-Halebî el-Mârûnî (ö. 1145/1732)

Arap dili âlimi, şair ve hristiyan din adamı.

7 Receb 1081'de (20 Kasım 1670) Halep'te doğdu. Lübnan'ın Hasrûn köyünden Halep'e göç eden Matar adlı varlıklı bir hristiyan Mârûnî ailenin çocuğudur.

Dinine bağlı dürüst bir tâcir olan babası onu hıristiyan terbiyesiyle yetiştirdi. Henüz yedi yaşında iken bir taraftan Mârûnî mektebinde Hıristiyanlığın esaslarını öğrenirken diğer taraftan da Mârûnî Ya'kûb ed-Dıbsî'den Arapça ve ana dili olan Süryânîce dersleri almaya başladı. Daha sonra meânî, beyân, bedî' ve aruzla ilgili dersler aldı. On iki yaşlarında Mârûnî filozof Butrus et-Tülâvî'den İtalyanca ve Latince'yi öğrenmeye başladı; on dört yaşında da Şeyh Süleyman b. Hâlid en-Nahvî el-Halebî'den sarf ve nahiv okudu. Arapça ve Süryânîce'yi bütün incelikleriyle öğrenerek kaynaklardan faydalanabilecek bir güce erişti. Cermânûs bir dilci olarak hemşehrilerine Arapça'yı sevdirmek ve bu dili daha kolay öğrenmelerini sağlamak amacıyla el kitapları, Suriye'nin hıristiyan muhitlerinde büyük rağbet gören lugat, gramer ve belâgat konularında ders kitapları yazdı. On yedi yaşında mantık, felsefe, hitabet, tarih, tabii ve dinî ilimler alanında uzmanlaştı. Tıp, kimya ve astronomiyle de meşgul olmakla beraber lugat, edebiyat ve daha çok Hıristiyanlık üzerinde eserler verip tercümeleme yaptı. Batı kültürüyle sıkı teması olan Cermânûs, doğuda (Suriye ve Lübnan) müslüman ve hıristiyan Araplar arasında edebî ve kültürel kalkınma hareketinin temellerini atan kimseler arasında sayılmaktadır.

Yirmi yaşına geldiğinde bir ruhban hayatı yaşamaya meylederek kendini dinî konularda hizmete adadı; Cibrâil (Cibril) adıyla rahip elbisesini giydikten sonra (1107/1695) bir arkadaş grubu ile Kudüs'e seyahat etti ve Lübnan'a yerleşti. Lübnan'da yaşlı Mârûnî patriği Stefan ed-Düveyhî'den Hıristiyanlık'la ilgili özel dersler aldı. 1697 yılında Saint Mora Manastırı reisliğine getirilen Cermânûs arkaya arkaya üç defa başrahip seçildi. 1711-1712 yılları arasında felsefe ve hıristiyan ilâhiyatı alanlarında bilgi ve görgüsünü arttırmak için etkisinde kaldığı Roma'ya ve oradan da Arapça eserler ve yazmalar üzerinde inceleme yapmak amacıyla İspanya'ya, Sicilya ve Malta'ya seyahat etti. 1724 yılı sonlarına kadar Beyrut başpiskoposu olarak görev yaptı. 1721'de Rum patriği tarafından, Saint Jean Chrysostome'un eserlerinin Yunanca'dan Arapça'ya çevirilerini tashih etmek için Halep'e çağırıldı. Bu arada kilselerde ilgiyle takip edilen pazar vaazları verdi. 1725 yılında halkın ve hasta patrik Mîhâil'in isteğiyle Germanos (Cermânûs) adıyla Halep Mârûnîleri metropolitî olunca Mitrân (başpiskopos) laka-bıyla anıldı; bu tarihten itibaren 17 Muharrem 1145'te (10 Temmuz 1732) ölümüne kadar buradan hiç ayrılmadı. İspanya'ya yapmış olduğu seyahat neticesinde elde ettiği Arapça yazmalarla Halep'te bir kütüphane kurdu (Bibliothèque maronite).

Aynı zamanda şair olarak tanınan Cermânûs, Arap şiir türlerini Hıristiyanlık'la ilgili konulara tatbik ederek gazel tarzını Meryem hakkında, hamriyyâtı İsâ'nın son akşam yemeği üzerine ilâhilere uygulamıştır.

Eserleri. Cermânûs telif, tercüme, ihtisar, tashih ve tahkik olmak üzere irili ufaklı 100'den fazla eser yazmıştır. Kırk kadarı bizzat kendisi tarafından telif edilen bu eserlerin çoğu Hıristiyanlık'la ilgilidir. Rahip, rahibe ve papazların yetişme esaslarına, onların ruhanî vecibelerine, mânevî olgunluğa ermek için gerekli olan riyâzet, zühd ve takvâya, kilise âdâbına, kilisede okunan dua ve İncil metinlerine, vaaz, irşad ve hitabet derslerine ilişkin otuz kadar eser kaleme almış, yirmiye yakın kitabı Arapça'ya çevirmiş, otuz kadarının Latince, Yunanca, Süryânîce gibi çeşitli dillerden Arapça'ya yapılmış tercümeleme, bir kısmının da Arapça ibare ve ifadelerini tashih etmiştir. Arap dili ve edebiyatına dair başlıca eserleri şunlardır: 1. *el-Ecvibetü'l-celiyye fi'l-uşûli'n-naḥviyye*. Soru-cevap tarzında düzenlenmiş olan eser Malta (1832, 1841, 1857), Beyrut (1857, 1877) ve Halep'te (1857) basılmıştır. 2. *Kitâbü (Bâbü) 'l-İ'râb 'an luğati'l-A'râb*. Firûzâbâdî'nin *Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*'i tarzında ve büyük ölçüde ondan faydalanarak yazdığı bu sözlüğe, hıristiyan Araplar'ca kullanılan ve başka sözlüklerde pek bulunmayan birçok kelime ve kavram eklemiştir. Eser Mârûnî şeyhi Rüşeyd ed-Dehdâh'in teşvikiyle, beş nüshası *Ḳâmûs*'la karşılaştırılarak ve sonuna yine Cermânûs'un İbn Hişâm'ın *Muḡni'l-lebîb*'inden ihtisar ettiği *el-Faşlü'l-maḳûd fi 'avâmili'l-İ'râb* adlı eseri de eklenerek *İḥkâmü Bâbi'l-İ'râb 'an luğati'l-A'râb* (Fransızca'sı: *Dictionnaire arabe par Germanos Farhat*) adıyla neşredilmiştir (Marseille 1849). 3. *Baḥşü'l-meṭâlib*. Arap gramerine dair 1705'te yazdığı ve 1706'da ilâvelerde bulunduğu bu eserin 1707'de yaptığı muhtasarı birçok defa basılmıştır (Malta 1836; Beyrut 1845, 1865, 1883, 1891, 1896, 1899, 1913). Suriye ve Lübnan'da özellikle hi-

ristiyan okullarında ders kitabı olarak büyük ilgi gören bu eser üzerinde XIX. yüzyılda Suriyeli âlimler birçok şerh yazmış ve düzeltmeler yapmışlardır. Bunlardan Butrus el-Bustânî'nin *Miṣbâḥu'l-ṭâlib fi Baḥşü'l-meṭâlib*'i ile (Beyrut 1854) Saîd el-Hürî'nin şerhi (Beyrut 1881) basılmıştır. 4. *el-Müşelleṣâtü'd-dürriyye*. Kutrub'un (ö. 206/821) en meşhur eserlerinden olan, ilk harfleri üç hareke ile de okunabilen kelimeleri topladığı *el-Müşelleṣât* adlı lugat kitabının manzum bir taklidi olan eser iki defa basılmıştır (Beyrut 1868, 1894). Müellif, divanında da yer alan bu manzumeyi daha sonra şerhetmiştir. 5. *Bulâḡu'l-ereb fi 'ilmi'l-edeb* (nşr. İn'âm Fevval, Beyrut 1990). Bedî' ve beyân ilimlerine dair olup iki ciltten meydana gelen eserin I. cildinde sadece cinasin otuz dokuz türü şiirden örneklerle ele alınmış, cinasla ilgili olmayan bazı unsurlar ve türler de cinasa dahil edilmiştir. II. ciltte ise bedî' ve beyânın 135 türü incelenmiştir. 6. *Risâletü'l-fevâ'id fi (fenni) 'l-'arûz* (Beyrut 1894). 7. *et-Tezkire fi'l-ḳavâfi*. Kafiye hakkında bir mukaddime ile divanından seçilip kafiyelerine göre dizilen şiirlerinden oluşur. Beyrut Millî Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunan eser (nr. 95) divanı içinde basılmıştır (*Bulâḡu'l-ereb fi 'ilmi'l-edeb*, nâşirin mukaddimesi, s. 34-35). 8. *Fevâ'id naḥviyye ve i'râbiyye*. İ'rab ve i'rab âmilleri (avâmil) olmak üzere iki ana bölümden meydana gelen eserin yazma nüshası Beyrut Millî Kütüphanesi'nde (nr. 222) bulunmaktadır (*a.g.e.*, s. 35). 9. *Divânü'l-Mitrân*. Genellikle dinî, ahlâkî ve mistik konulardaki şiirlerinden oluşan eser müellif tarafından 1720 yılında *et-Tezkire* adıyla derlenmiş ve bu şekliyle basılmıştır (Beyrut 1850, 1866, 1894). Divanın ayrıca Saîd eş-Şertûnî'nin şerhiyle de bir neşri yapılmıştır (Beyrut 1994) (diğer eserleri için bk. *a.g.e.*, s. 25-36).

BİBLİYOGRAFYA :

Cermânûs Ferhât, *Bulâḡu'l-ereb fi 'ilmi'l-edeb* (nşr. İn'âm Fevval, Beyrut 1990, nâşirin mukaddimesi; Edward Fendik, *İktifa'ü'l-ḳanâ',* Kahire 1897, s. 307, 309, 327-328, 411; Bustânî, *DM*, VI, 437-438; Ronart, *CEAC*, s. 167-168; Serkis, *Mu'cem*, s. 1442; İzâḥu'l-meknân, I, 163; Hedîyyetü'l-'arîftn, I, 250; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'elliftn*, III, 128; Hannâ el-Fâhürî, *Târîḥu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1960, s. 889-890; Cl. Huart, *Arap ve Arap Dilinde İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), Ankara 1971, s. 366-367; C. Zeydân, *Âdâb*, IV, 368-369, 483; I. Krackovskiy, "Ferhât", *İA*, IV, 567-569; a.mlf. — [A. G. Karam], "Farḥât", *EI*² (İng.), II, 795-796.

